

Лариса Бондаренко,

Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053
l.bondarenko@kubg.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6913-2448>

Олександра Майсак,

Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053
mokostiantynivna.fmmh22@kubg.edu.ua

ПРИНЦИПИ ТА ФОРМИ РОЗВИТКУ НАВИЧОК СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ УЧНІВ ДИТЯЧИХ МУЗИЧНИХ ШКІЛ ЗАСОБАМИ МУЗИЧНО-ТЕАТРАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті на основі аналізу наукових джерел подано сутнісну характеристику основних понять дослідження. Обґрунтовано доцільність використання засобів музично-театральної діяльності у розвитку навичок соціальної адаптації учнів дитячих музичних шкіл. Наголошено, що потужним засобом оптимізації процесу соціальної адаптації дітей є мистецтво, яке вважається одним із найефективніших способів інтеріоризації суспільного досвіду, цінностей тощо. Завдяки мистецькій, зокрема музично-театральній, діяльності створюється умовна реальність, в якій учень вчиться розпізнавати й задовольняти свої потреби, збагачувати свої інтереси, визначати загальну траєкторію свого життєвого шляху, набуває досвіду соціальної комунікації у рамках навчання. Авторами запропоновано форми та методи розвитку навичок соціальної адаптації учнів дитячих музичних шкіл засобами музично-театральної діяльності.

Ключові слова: учні дитячих музичних шкіл; адаптація; соціальна адаптація; музично-театральна діяльність.

Larysa Bondarenko, Oleksandra Maysak

Forms and Methods of Developing Social Adaptation Skills of Children's Music School Students by Means of Musical and Theatrical Activities

In the article, based on the analysis of scientific sources on the specified problem, the essential characteristics of the main concepts of the study are presented. The expediency of using the means of musical and theatrical activity in the development of social adaptation skills of students of children's music schools is substantiated. It is emphasized that a powerful means of optimizing the process of social adaptation of children is art, which is considered one of the most effective means of internalizing social experience, values, etc. Thanks to artistic, in particular musical and theatrical activities, a conditional reality is created in which the student learns to recognize and satisfy his needs, enrich his interests, and determine the general trajectory of his life path. Musical and theatrical activities give students the opportunity to gain experience in social communication as part of their studies. Individual, group, and collective forms of interaction of students using creative and performing activities, which can be carried out in various ways (performance on musical instruments and vocal performances, games in performances, rhythmic and plastic improvisations with musical accompaniment, movements, and dances, etc.) are offered. Relevant methods of development of the specified skills, which involve the use of a set of exercises, are highlighted. These exercises can be used not only for the development of these skills, but also for the improvement of performance skills, artistry, empathy, self-regulation of the psychological state during a stage performance, etc. through the awareness and manifestation of bodily, emotional sensations and ideas.

Key words: students of children's music schools, adaptation, social adaptation, musical and theatrical activities.

© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2022

© Бондаренко Л., Майсак О., 2022

Актуальність дослідження. Сучасне українське суспільство переживає перехідний етап розвитку, який характеризується нестабільністю громадянських процесів, динамічними змінами в економічній та соціокультурній сферах. Зростає потреба в особистостях, які швидко та адекватно адаптуються до змін у соціумі. Це актуалізує проблему соціальної адаптації особистості, зокрема дітей, у середовищі закладу освіти.

У нормативно-правових документах: Законі України «Про освіту», Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті — наголошено на створенні умов для забезпечення повноцінного суспільного функціонування дитини, що включає також її вдалу соціальну адаптацію та реалізацію її внутрішніх потенцій.

Потужним засобом оптимізації процесу соціальної адаптації дітей є мистецтво, яке вважається одним із найефективніших способів інтегрування суспільного досвіду, цінностей тощо. Завдяки мистецькій, зокрема музично-театральній, діяльності створюється умовна реальність, в якій учень вчиться розпізнавати й задовольняти свої потреби, збагачувати свої інтереси, визначати загальну траєкторію свого життєвого шляху, має можливість набути досвід соціальної комунікації у рамках навчання у більшій концентрації та емоційній насиченості, ніж у реальному житті. Означена діяльність є одним з основних чинників для збагачення та розширення досвіду дитини, формування навичок творчого саморозвитку, гармонійного розвитку здібностей і морально-етичних якостей, набуття навичок успішної соціальної адаптації упродовж усього життя, яке є непередбачуваним.

Отже, заклади позашкільної мистецької освіти, а до них належать і дитячі музичні школи, можуть розширити спектр своєї діяльності, використовуючи засоби музично-театральної діяльності не тільки для формування музично-виконавської компетентності учнів, але й для розвитку навичок соціальної адаптації.

Актуальність теми роботи полягає у важливості дослідження розвитку навичок соціальної адаптації учнів дитячих музичних шкіл засобами музично-театральної діяльності як базових процесів педагогічної роботи.

Мета статті — визначити доцільність та можливість використання форм і методів розвитку навичок соціальної адаптації учнів дитячих музичних шкіл засобами музично-театральної діяльності.

Методологія дослідження передбачає використання загальнотеоретичних положень філософії, педагогіки, методики щодо навчання та розвитку особистості у системі мистецької освіти. Для реалізації мети та завдань статті використано теоретичні методи дослідження — аналіз, синтез, порівняння, узагальнення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різним аспектам соціальної адаптації особистості, зокрема особистості дитини, присвячено праці таких науковців, як: Т. Алексеєнко [1], П. Анохін [2], Н. Ватутіна [6], Т. Жаровцева [10], Н. Захарова [11; 12], А. Капська [20], О. Кононко [13], М. Лукашевич [16], А. Налчаджян [17], Т. Науменко [18], В. Слюсаренко [19], А. Фурман [22], Ж. Юзвак [24] та ін.

Виклад основного матеріалу. У довідковій літературі адаптація (від латин. *Adaptare* — пристосовувати) визначається як процес пристосування до змінних зовнішніх та внутрішніх умов середовища [4, 17]. Адаптація має два аспекти: біологічний та психологічний. Біологічний аспект адаптації (спільний для людини та тварин) передбачає пристосування організму біологічної істоти до стійких та змінних умов зовнішнього середовища, а також зміни в організмі; сюди відносять й сенсорну адаптацію. Психологічний аспект адаптації (частково перетинається із соціальною адаптацією) — це пристосування людини як особистості до існування у суспільстві відповідно до вимог соціальної групи й власних потреб, мотивів та інтересів [4, 17].

Соціальна адаптація — це процес та результат активного пристосування особистості до умов середовища шляхом засвоєння уявлень про норми та цінності громади, соціальної групи, колективу, сім'ї [4, 17]. Головною особливістю соціальної адаптації є оволодіння компонентами соціуму, його цінностями, засвоєння людиною норм, традицій, групової культури, входження в рольову структуру групи. Найважливішими засобами досягнення успішної соціальної адаптації є загальна освіта та виховання, професійна підготовка та трудова діяльність.

Соціальна адаптація в кожній людині починається від народження і триває впродовж усього життя, набуваючи різних форм. Соціалізація дорослих відрізняється від соціалізації дітей тим, що у дорослих вона спрямована на зміну поведінки в новій ситуації, тоді як у дітей основний акцент робиться на формуванні ціннісних орієнтацій. Найважливішою умовою оптимального розвитку дитини є успішність її адаптації до різноманітних соціальних обставин [26, 10].

Проблема соціальної адаптації особистості є одним з напрямків психолого-педагогічних досліджень, що стосуються соціальної поведінки людини. Це пов'язано з тим, що одним із головних завдань освіти є виховання активної, впевненої, творчої особистості, яка швидко адаптується до динамічних змін сучасності, здатна вийти за межі стереотипних уявлень, готова реалізувати свій потенціал.

Досліджуючи означену проблему, А. Фурман зазначає, що соціальна адаптація передбачає активне пристосування особистості до динамічного змінного середовища завдяки різним присвоєним соціальним засобам діяльності, оволодіння більш-менш сталими умовами та обставинами свого існування, осмислення та вирішення типових завдань соціально прийнятними діями. На думку науковця, соціальна адаптація також зумовлюється певними цілями, досягнення яких потребує конкретних зусиль індивіда [22, 106–107].

На переконання вітчизняних учених, соціальна адаптація особистості до буття сучасного суспільства включає окрім процесу пристосування ще й активне перетворення середовища з урахуванням власних інтересів та можливостей [16; 22; 24].

Н. Захарова вважає, що сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується єдністю соціальної адаптації особистості з її активністю, творчим ставленням до середовища [11; 12]. Слушними є її міркування щодо формування дитини як представника групи, носія її ментальності, цінностей, нормативів, на яку впливає зміст, довгочасність, насиченість, частота її особистісної комунікації з середовищем та різноманітність видів діяльності, що зумовлюють наявність усталених, систематичних контактів особистості із соціумом. Це вимагає від неї пристосування до оточення, а також удосконалення себе, культивування своєї індивідуальності, усвідомлення та переоцінки своїх вчинків, поведінки та діяльності, адекватної реакції тощо.

У своїх працях Т. Алексеєнко, О. Кононко розглядають соціальну адаптацію дитини як інтегративний показник її стану, який відображає здатність адекватно сприймати навколишню дійсність, ставитися до людей, подій, вчинків, спілкування, регулювати поведінку [1; 13, 5].

Соціалізація особистості починається із входження цієї особистості в певне соціальне середовище. У дитини одним із перших соціальних середовищ стає заклад дошкільної освіти, загальноосвітня школа, школа мистецтв (не беремо до уваги сімейне коло).

Досліджуючи процес адаптації дітей до нових умов у закладах дошкільної освіти, вчені зазначають, що таке пристосування спричиняє у дошкільнят певні психічні стани з негативним

емоційним фоном (страх, агресивність, апатію, депресію тощо) [7]. Вони зазначають, що у дітей, які вперше потрапляють до закладу освіти, змінюються поведінкові реакції, виникають емоційна напруженість, тривожність, стурбованість, гіперактивність, загальмованість тощо. Процес соціальної адаптації у таких дітей супроводжується емоційним стресом, внаслідок чого відбувається негативний вплив на стан їхнього здоров'я та на сам процес пристосування до нового середовища.

Такий стан спостерігається і при соціальній адаптації школярів. При вступі до школи у дітей змінюється вектор ставлення до навколишнього середовища, оточення та до самих себе, трансформуються завдання, які потрібно вирішувати. Все це потребує набуття нових знань, умінь, досвіду. Ефективність виконання таких завдань залежить від соціальної адаптації дитини до нових умов, перебування у незнайомому колективі.

Створення сприятливих умов для соціальної адаптації учнів у позашкільній мистецькій освіті передбачає попередній аналіз наявних теоретичних та практичних напрацювань із означеної проблеми. Одним із засобів оптимізації процесу соціалізації та розвитку навичок соціальної адаптації учня є використання арсеналу різних видів мистецтва. Так, художньо-творча діяльність допомагає актуалізувати життєвий потенціал дитини та надає реальні можливості адаптуватися у групі чи колективі ровесників, розвиваючи *навички спільної гри, мовні та комунікативні, емпатії, саморегуляції та контролю агресії, вирішення соціальних проблем* та інші навички соціальної адаптації.

Про це свідчать і розвідки В. Ларіна, який наголошував на тому, що важливу роль у процесі соціалізації молодших школярів відіграють засоби мистецтва (образотворчого, театрального, музичного, хореографічного), оскільки будь-які види мистецтва природньо поєднуються та збагачують можливості розвитку та виховання дітей [14]. На нашу думку, найбільшим потенціалом щодо розвитку навичок соціальної адаптації дітей володіють музичне і театральне мистецтва та відповідні їм види діяльності. Театральна діяльність — це діяльність, яка передбачає сприймання творів театрального мистецтва, а також втілення образів героїв твору, набутих знань, емоцій, почуттів, вражень через використання ігрових елементів. Музична ж діяльність проявляється в активному сприйманні емоційної канви твору, осягненні нової художньої інформації, чуттєвих переживань тощо, а також сприяє зміцненню психічного та фізичного здоров'я, розвитку мовленнєвих та комунікативних здібностей дитини.

На нашу думку, особливо ефективним у набутті та розвитку навичок соціальної адаптації учнів є використання музично-театральної

діяльності в освітньому процесі дитячих музичних шкіл, які належать до системи позашкільної мистецької освіти. Застосування засобів музично-театральної діяльності у процесі навчання гри на музичному інструменті, концертно-виконавській, музично-теоретичній підготовці учнів сприяє розвитку навичок соціальної адаптації, оскільки дає змогу в ігровій формі засвоїти норми спілкування та поведінки, взаємодії у групі, допомагає навчитись контролювати свої емоції та адекватно реагувати на почуття інших, транслювати емоційну складову художнього образу музичного твору, впевнено почувати себе у ситуаціях сценічного хвилювання тощо. Це також сприяє загальному розвитку особистості учня через можливість пізнання світу та самого себе шляхом засвоєння та інтеріоризації норм, цінностей, традицій, суспільних установок тощо.

Заняття музично-театральною діяльністю надає дитині можливість усвідомити себе як особистість, розкрити свої потенційні можливості, самовиражатися у творчій формі. Відбувається розвиток потрібних особистісних якостей: ініціативності, активності, рефлексивності, високої працездатності, самоорганізації, відповідальності, тайм-менеджменту, впевненості, стійкості у подоланні труднощів, мотивування себе до певних дій та діяльності.

Особливістю музично-театральної діяльності є те, що вона здійснюється у групі або колективі та передбачає виконання певних етапів (аналіз змісту, вивчення тексту твору, втілення художнього образу відповідними засобами тощо). Таким чином формуються комунікативні навички, вміння роботи в команді, розвивається уява та фантазія, здатність до переживання та співпереживання, емоційний самоконтроль та саморегуляція тощо. Як відомо, акторська майстерність є одним з найефективніших видів мистецької діяльності для розвитку особистості.

До того ж, на думку Т. Гризоголазової, музична діяльність разом з театралізованою є неперевершеним знаряддям розширення мовленнєвого досвіду, розвитку зв'язного мовлення, сприймання навколишнього світу, самовираження [8]. Погоджуємося з думкою В. Ларіна, який вважає, що зазначена діяльність прискорює розвиток психічної діяльності та актуалізує різні аспекти життєдіяльності особистості дитини, сприяє розвитку розумової, фізичної, комунікативної сфер, формуванню морально-вольових якостей, поведінки тощо [14]. А це, зокрема, накладає відбиток на процес соціалізації у середовищі однолітків, оскільки дитина оцінює себе та свої можливості у порівнянні з іншими.

Для дітей молодшого шкільного віку у процесі навчання у закладах загальної та мистецької освіти (дитячих музичних школах) основною діяльністю є навчальна та виховна, на відміну

від дошкільного віку, в якому ігрова та виховна діяльності є основними. Використання музично-театральної діяльності в освітньому процесі дитячих музичних шкіл з учнями молодшого шкільного віку з метою розвитку навичок соціальної адаптації збагачує навчання ігровими формами.

В ігровій діяльності розвиваються навички роботи у групі та комунікативні вміння (постановка спільної мети, пошук шляхів її реалізації, узгодження дій з учасниками, доброзичливе спілкування тощо). Виховний результат ігор детермінується сутністю когнітивно-пізнавальної та морально-етичної інформації, що визначається її тематикою, залежить від образу героїв, ролі яких втілюють діти, а також підпорядковується мірі самостійної діяльності дитини у грі.

У музично-театральній діяльності особливого значення набувають сюжетно-рольові ігри, які носять колективний характер та розкривають сутність людських відносин у суспільстві. Серед них можна виокремити рольові ігри, ігри-драматизації. Сюжетними можуть бути також дитячі свята, карнавали. У рольових іграх на ґрунті життєвого досвіду та художньо-естетичних уявлень діти доволно й самостійно імітують міжлюдські відносини, побутові предмети або вигадані обставини. В основі гри-драматизації закладено певну сюжетну лінію (сценарій), можлива також імпровізація у межах сюжету. Діти можуть імпровізувати з текстом та сценічними діями, вільно тлумачити взаємини героїв у виставі під час декламування віршів, гри мізансцен тощо [3].

На думку науковців (Л. Артемова [3], Т. Борисова [5], Т. Гризоголазова [8] та ін.), застосування театралізованих ігор в освітньому процесі школи розвиває такі вміння та навички учнів, як: аналізування та узагальнення інформації; формулювання своїх думок та вражень завдяки розвитку мови та мовлення; відчуття та усвідомлення своїх власних емоцій та почуттів інших тощо.

Використання театралізованих ігор під час навчання впливає на психологічний та фізичний стани дитини, посилює почуття впевненості у собі та сприяє розвитку соціальних навичок поведінки. У процесі такої діяльності розвиваються не тільки мовленнєві та комунікативні навички, але й володіння жестами, мімікою, рухами тощо.

Музично-театральна діяльність школярів передбачає набуття основ акторської майстерності у творчих вправах та оволодіння технічними прийомами музичного та театрального мистецтва. Засоби музично-театральної діяльності учнів у дитячій музичній школі можуть застосовуватися у підготовці та презентації вистав, перформансів з використанням літературних та музичних творів, дитячої опери, музичної казки, музично-театралізованих концертів з інсценуванням пісень та інструментальних творів тощо.

Поради та настанови щодо оптимізації процесу музично-театральної діяльності варто шукати у позитивному досвіді театральної і музичної педагогіки, накопиченому К. Станіславським, М. Чеховим, М. Кнебель, П. Єршовим, А. Єршовою, Н. Сац, Р. Биковим, Л. Курбасом, І. Садовським Б. Яворським, Ф. Блуменфельдом; композиторами К. Стеценком П. Козицьким, Я. Степовим та ін.

У доборі методів і форм розвитку навичок соціальної адаптації учнів дитячих музичних шкіл засобами музично-театральної діяльності ми керувалися такими принципами: толерантності та гуманізації освітнього процесу; цілісності; систематичності та послідовності навчання; наочності; індивідуального підходу; зв'язку навчання з життям; єдності літературного тексту, руху з музикою.

Принцип толерантності та гуманізації освітнього процесу дитячих музичних шкіл передбачає створення доброзичливої атмосфери, комфортного, середовища музично-педагогічного процесу, де взаємодія викладача з учнем відбувається у формі співпраці та співдружності, а основною вимогою у стосунках суб'єктів є людяність та демократизм, розуміння особистісної позиції та повага до дитини.

Принцип цілісності орієнтує на досягнення цілісності освітнього процесу, забезпечує спрямованість змісту, всіх форм і методів роботи на єдину мету — розвиток навичок соціальної адаптації учнів дитячих музичних шкіл засобами музично-театральної діяльності.

Принцип систематичності та послідовності навчання означає адекватне планування та точний вибір дидактичного матеріалу, застосування міжпредметних зв'язків для розвитку навичок соціальної адаптації учнів дитячих музичних шкіл засобами музично-театральної діяльності.

Принцип наочності передбачає використання педагогічного показу, ілюстрацій, костюмів, декорацій, реквізиту тощо у ході музично-театральної діяльності для встановлення асоціативних зв'язків в учнів.

Принцип індивідуального підходу орієнтує на розвиток особистості учня з його унікальним світобаченням та світовідчуттям, особливостями психіки та фізичного здоров'я, рисами характеру, існуючим рівнем соціалізації та навичок соціальної адаптації.

Принцип зв'язку навчання з життям сприяє усвідомленню учнями емоційно-психологічного взаємозв'язку з ровесниками — учасниками музично-театральних вистав, ігор, театралізованих концертів тощо, зі слухачами, а також

засвоєнню правил та норм поведінки, спілкування, міжособистісної взаємодії.

Принцип єдності літературного тексту, руху з музикою передбачає синкретичність творчого самовираження учнів у процесі музично-театральної діяльності.

Для розвитку навичок соціальної адаптації учнів дитячих музичних шкіл засобами музично-театральної діяльності, на нашу думку, доцільно використовувати індивідуальні, групові, колективні форми взаємодії учасників. Ці форми передбачають використання творчо-виконавської діяльності, яка може здійснюватися у різноманітних видах (виконанні на музичних інструментах та вокальних виступах, грі у виставах, ритмічних та пластичних імпровізаціях з музичним супроводом, рухах, танцях тощо).

Висновки. Аналіз наукової літератури засвідчив актуальність проблеми розвитку навичок соціальної адаптації учнів дитячих музичних шкіл та довів необхідність її вирішення. Питання соціальної адаптації особистості досліджується у проблемному полі таких наукових галузей, як біологія, соціологія, психологія, педагогіка тощо. До навичок соціальної адаптації віднесено такі: спільної гри, мовні та комунікативні, емпатії, саморегуляції та контролю агресії, вирішення соціальних проблем тощо.

Розгляд специфіки музично-театральної діяльності учнів з метою розвитку зазначеного феномену довів її важливість та необхідність в освітньому процесі дитячих музичних шкіл, оскільки в ігровій формі у творчій діяльності дає змогу відтворити та інтеріоризувати цінності, норми, установки міжособистісної взаємодії та спілкування в сучасному суспільстві.

Зокрема, визначено такі принципи розвитку соціальної адаптації учнів дитячих музичних шкіл засобами музично-театральної діяльності: толерантності та гуманізації освітнього процесу; цілісності; систематичності та послідовності навчання; наочності; індивідуального підходу; зв'язку навчання з життям; єдності літературного тексту, руху з музикою.

Для розвитку соціальної адаптації учнів дитячих музичних шкіл засобами музично-театральної діяльності пропонуємо впроваджувати індивідуальні, групові, колективні форми взаємодії учнів з використанням творчо-виконавської діяльності, яка може здійснюватися у різноманітних видах (виконанні на музичних інструментах та вокальних виступах, грі у виставах, ритмічних та пластичних імпровізаціях з музичним супроводом, рухах, танцях тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеенко Т. Ф. Соціалізація особистості: можливості й ризику. Київ, 2007. 153 с.
2. Анохин П. К. Теория отражения и современная наука о мозге. Москва: Наука, 1979. 573 с.
3. Артемова Л. В. Театр і гра. Вдома, у дитячому садку, в школі. Київ: Томірс, 2002. 291 с.
4. Большой психологический словарь / под ред. Зинченко В. П., Мещерякова Б. Г. Москва, 2002. 672 с.
5. Борисова Т. Методика підготовки майбутніх учителів музики до естетичного виховання школярів засобом музично-театрального мистецтва: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2006. 197 с.
6. Ватутина Н. Д. Педагогические условия адаптации детей третьего года жизни к системе общественного воспитания: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Москва, 1979. 19 с.
7. Галигузова Л. Н., Мещерякова С. Ю. Педагогика детей раннего возраста Москва: Владос, 2007. 304 с.
8. Гризоглазова Т. Формирование нравственного опыта младших школьников средствами музыкальной сказки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Киев, 2004. 176 с.
9. Дихальна гімнастика за авторською методикою Олександри Миколаївни Стрельнікової. Комплекс вправ. URL: http://osvita-mvk.if.ua/content&content_id=1374 (дата звернення: 27.12.2021).
10. Жаровцева Т. Г. Адаптація дітей дошкільного віку до умовам громадського виховання (на матеріалі круглодобової групи): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 1991. 161 с.
11. Захарова Н. М. Адаптація дітей дошкільного віку до сучасного соціального простору: моногр. Донецьк: Ноулідж (донецьке відділення), 2010. 218 с.
12. Захарова Н. М. Соціальна адаптація старших дошкільників засобами ігрової діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Київ, 2007. 242 с.
13. Кононко О. Л. Шкільна адаптація та психологічний вік. *Початкова школа*. 2002. № 1. С. 5–10.
14. Ларин В. И. Социализация младших школьников средствами искусства. *Социально-экономические явления и процессы*. Вып. 5. Минск: Наука, 2002. С. 125–133.
15. Лернер И. Я. Развивающее обучение с дидактических позиций. *Педагогика*. 1996. № 2. С. 8–11.
16. Лукашевич М. П. Соціалізація. Виховні механізми та технології: навч.-метод. посіб. Київ: ІЗМН, 1998. 112 с.
17. Налчаджян А. А. Социально-психологическая адаптация личности: формы, механизмы и стратегии. Ереван: Изд-во АН АССР, 1988. 262 с.
18. Науменко Т. І. У дитячій садок прийшли новенькі (соціальна адаптація дітей молодшого дошкільного віку). Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2002. 72 с.
19. Соціальна педагогіка і адаптивність особистості / за ред. В. Г. Слюсаренко. Суми: Мрія, 1994. 548 с.
20. Соціальна педагогіка: підручник / за ред. проф. А. Й. Капської. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 256 с.
21. Станиславский К. С. Собрание сочинений: в 9 т. Т. 2. Работа актёра над собой. Ч. 1: Работа над собой в творческом процессе переживания: Дневник ученика / ред. и авт. вступ. ст. А. М. Смелянский; коммент. Г. В. Кристи и В. В. Дыбовского. Москва: Искусство, 1989. 511 с.
22. Фурман А. В. Методика визначення особистісної адаптованості вчителів і учнів. *Освіта і управління*. Київ, 1998. С. 105–125.
23. Чехов М. О технике актёра. Москва: АСТ, 2018. 288 с.
24. Юзвак Ж. М. Трудности адаптации детей раннего возраста к дошкольному учреждению и пути их предупреждения: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 1989. 217 с.
25. Яворский Б. Л. Воспоминания, статьи и письма / под общ. ред. Д. Д. Шостаковича. Т. 1. Москва: Музыка, 1964. 671 с.
26. Bowler, P.J. (2003). *Evolution: the history of an idea*. University of California Press. P. 10.

REFERENCES

1. Aliexsieenko, T. F. (2007). *Sotsializatsiia osobystosti: mozhlyvosti i ryzyky* [Socialization of Personality: Opportunities and risks]. Kyiv, 153 (in Ukrainian).
2. Anokhin, P. K. (1979). *Teoriia otrazheniia i sovremennaia nauka o mozge* [Reflection Theory and Modern Brain Science]. Moscow: Nauka, 573 (in Russian).
3. Artemova, L. V. (2002). *Teatr i hra. Vdoma, u dytiachomu sadku, v shkoli* [Theatre and Acting. At home, in kindergarten, at school]. Kyiv: Tomirs, 291 (in Ukrainian).
4. Bolshoi psikhologicheskii slovar [Big Psychological Dictionary]. (2002). Pod red. Zinchenko V. P., Meshcheriakova B. G., Moscow, 672 (in Russian).
5. Borysova, T. (2006). *Metodyka pidhotovky maibutnikh uchyteliv muzyky do estetychnoho vykhovannia shkoliariv zasobom muzychno-teatralnoho mystetstva* [Methodology of Training Future Music Teachers for the Aesthetic Education of Schoolchildren by Means of Musical and Theatrical Art]. Doctoral Thesis, Kyiv, 197 (in Ukrainian).

6. Vatutina, N. D. (1979). *Pedagogicheskie usloviia adaptatsii detei tretiego goda zhizni k sisteme obshchestvennogo vospitaniia: avtoref. diss. na soiskaniie uch. stepeni kand. ped. nauk: 13.00.01 [Pedagogical Conditions for the Adaptation of Children of the Third Year of Life to the System of Public Education]. Doctoral Thesis, Moscow, 19 (in Russian).*
7. Galiguzova, L. N., & Meshcheriakova S. Yu. (2007). *Pedagogika detei rannego vozrasta [Pedagogy of Children of Early Age]. Moscow: Vlado, 304 (in Russian).*
8. Grizoglazova, T. (2004). *Formirovaniie npravstvennogo opyta mladshikh shkolnikov sredstvami muzykalnoi skazki [Formation of the Moral Experience of Junior Schoolchildren by Means of a Musical Fairy Tale]. Doctoral Thesis, Kyiv, 176 (in Russian).*
9. Dykhalna himnastyka za avtorskoiiu metodykoiiu Oleksandry Mykolaivny Strelnikovoi. *Kompleks vprav [Respiratory Gymnastics according to the Author's Method of Oleksandra Mykolaivna Strelnikova]. A set of exercises (in Ukrainian).*
http://osvita-mvk.if.ua/content&content_id=1374
10. Zharovtseva, T. G. (1991). *Adaptatsiia detei doshkolnogo vozrasta k usloviiam obshchestvennogo vospitaniia (na materiale kruglosutochnoi gruppy) [Adaptation of Preschool Children to the Conditions of Public Education (on the basis of a round-the-clock group)]. Doctoral Thesis, Kyiv, 161 (in Russian).*
11. Zakharova, N. M. (2010). *Adaptatsiia ditei doshkilnoho viku do suchasnoho sotsialnoho prostoru [Adaptation of Preschool Children to the Modern Social Environment]. Monohrafiia, Donetsk: vyd-vo «Noulidzh» (donetske viddilennia), 218 (in Ukrainian).*
12. Zakharova, N. M. (2007). *Sotsialna adaptatsiia starshykh doshkilnykiv zasobamy ihrovoi diialnosti [Social Adaptation of Senior Preschoolers by Means of Game Activities]. Doctoral Thesis, Kyiv, 242 (in Ukrainian).*
13. Kononko, O. L. (2002). *Shkilna adaptatsiia ta psykhologichnyi vik [School Adaptation and Psychological Age]. Pochatkova shkola, 1, 5–10 (in Ukrainian).*
14. Larin, V. I. (2002). *Sotsializatsiia mladshikh shkolnikov sredstvami iskusstva [Socialization of Junior Schoolchildren by Means of Art]. Sotsialno-ekonomicheskie yavleniia i protsessy, Vypusk 5, Minsk: Nauka, 125–133 (in Russian).*
15. Lerner, I. Ya. (1996). *Razvivaiushcheie obucheniie s didakticheskikh pozitsii [Developmental Education from Didactic Positions]. Pedagogika, 1996, № 2, 8–11 (in Russian).*
16. Lukashevych, M. P. (1998). *Sotsializatsiia. Vykhovni mekhanizmy ta tekhnologii [Socialization. Educational Mechanisms and Technologies]. Navch.-metod. posib., Kyiv: IZMN, 112 (in Ukrainian).*
17. Nalchadzhian, A. A. (1988). *Sotsialno-psikhologicheskaiia adaptatsiia lichnosti: formy, mekhanizmy i strategii [Socio-Psychological Adaptation of Personality: Forms, mechanisms and strategies]. Yerevan: Izd-vo AN ASSR, 262 (in Russian).*
18. Naumenko, T. I. (2002). *U dytyachii sadok pryishly novenki (sotsialna adaptatsiia ditei molodshoho doshkilnoho viku) [New Arrivals at the Kindergarten (social adaptation of children of younger preschool age)]. Zaporizhzhia: LIPS Ltd, 72 (in Ukrainian).*
19. *Sotsialna pedahohika i adaptivnist osobystosti [Social Pedagogy and Personality Adaptability]. (1994). Za red. V. H. Sliusarenko, Sumy: Mriia, 548 (in Ukrainian).*
20. *Sotsialna pedahohika [Social Pedagogy]. (2003). Pidruchnyk za red. prof. A. Y. Kapskoi, Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 256 (in Ukrainian).*
21. Stanislavskii, K. S. (1989). *Sobraniiie sochinenii: Rabota aktiora nad soboi. Chast 1: Rabota nad soboi v tvorcheskom protsesse perezhivaniia: Dnevnik uchenika [Collected Works: An Actor's Work on Himself. Part 1: Working on Oneself in the Creative Process of Experiencing: A student's diary]. Red. i avt. vstup. st. A. M. Smelianskii, Komment. G. V. Kristi i V. V. Dybovskogo, V 9 t., Moscow: Iskusstvo, 2, 511 (in Russian).*
22. Furman, A. V. (1998). *Metodyka vyznachennia osobystisnoi adaptovanosti vchyteliv i uchniv [Methods of Determining the Personal Adaptability of Teachers and Students]. Osvita i upravlinnia, Kyiv, 105–125 (in Ukrainian).*
23. Chekhov, M. (2018). *O tekhnike aktera [About the Technique of the Actor]. Moscow: AST, 288 (in Russian).*
24. Yuzvak, Zh. M. (1989). *Trudnosti adaptatsii detei rannego vozrasta k doshkolnomu uchrezhdeniiu i puti ikh preduprezhdeniia [Difficulties in Adapting Young Children to Preschool Institution and Ways to Prevent Them]. Doctoral Thesis, Kyiv, 217 (in Russian).*
25. Yavorskii, B. L. (1964). *Vospominaniia, stati i pisma [Memoirs, Articles and Letters]. Pod obshch. red. D. D. Shostakovicha, Moscow: Muzyka, 1, 671 (in Russian).*
26. Bowler, P. J. (2003). *Evolution: The history of an idea. University of California Press, 10 (in English).*

Стаття надійшла до редакції 09.09.2022 р.

Прийнято до друку 12.10.2022 р.